

Особливості вживання орнітальної лексики в українських, німецьких, російських, англійських прислів'ях та приказках

Лариса Дробаха (Кіровоград)

У статті розглядаються питання, пов'язані з використанням одиниць ЛСГ орнітальної лексики у прислів'ях та приказках певних мов. На основі порівняльного дослідження проведено аналіз останніх в німецькій, українській, англійській та російській мовах. Виявлені певні особливості вживання назв птахів та інших засобів для вираження у даних мовах конкретних думок та ідей.

The article deals with the questions of the usage of the birds' names in the proverbs and sayings of some languages. They were analysed in German, Ukrainian, English and Russian through the help of the contrastive - comparative method of investigation. There have been found some peculiarities of usage of the birds' names or other means to denote particular thoughts and ideas in these languages.

В українській, німецькій, російській та англійській мовах існує велика кількість прислів'їв, серед яких певну частину займають останні з назвами птахів. Прислів'я та приказки визначаються як один з найдавніших жанрів усної народної творчості. “Протягом багатьох століть вони виявляли здатність народу відбирати і осмислювати найхарактерніші, найтиповіші сторони явищ природи, праці, побуту, родинного й суспільного життя і в результаті ставали конденсатором багатовікового життєвого досвіду, взаємин людей між собою, між класами, між людиною та навколишньою дійсністю” [5: 1989, 9]. Фігурування у прислів'ях та приказках назв ЛСГ орнітальної лексики пояснюється давнім співіснуванням людини і птаха. В свою чергу метафоричний перенос, який в них часто зустрічається, пов'язаний з обізнаністю людей щодо певних особливостей поведінки, гніздування, вигляду птахів. Наприклад, **укр.** “Носиться як курка з яйцем”, **рос.** “Носится как курица с яйцом” – **англ.** “Fussy as a hen with one chick” (досл.: метушлива як курка з одним курчам); **укр.** “Як з гуски вода”, **рос.**

“Как с гуся вода” – **англ.** “Like water off a duck’s back”; **англ.** “To take to something like a duck to water” (досл.: прив’язатися до чого – небудь, як качка до води). Також при цьому виникають і існують певні прикмети, пов’язані з птахами. Наприклад, **укр.** “Каня плаче – дощ буде”, “Ластівка день починає, а соловей його кінчає”, “Де лелека водиться, там щастя родиться”, “Веселий як весняний жайворонок” – **англ.** відповідник “Cheerful as a lark”; **укр.** “Як ворони літають”, **рос.** “Как вороны летают” – **англ.** “As the crow flies”; **рос.** “Шумят, как воробьи на дождь”, “Всякому ворону на свою голову каркать”, “Кукушка кукует – по бездомью горюет”; **нім.** “Der Morgen kommt, auch wenn der Hahn nicht kräht” (досл.: ранок настає також, коли і півень не кукує).

В аналізованих мовах виявляються прислів’я і приказки, що містять однакові денотати для вираження однієї тієї самої думки. Наприклад, **рос.** “Не нужна *соловью* золотая клетка, а нужна зеленая ветка”, “Золотая клетка *соловья* не красит” співвідноситься з **англ.** “Nightingales will not sing in a cage” (досл.: солов’ї не будуть співати в клітці), а **укр.** відповідник підкреслює загалом, що “Ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці”. **Укр.** “Добра *птиця* свого гнізда не каляє” є прямим відповідником **рос.** “Худая та *птица*, которая гнездо своё мараёт” і **англ.** “It is an ill *bird* that fouls its own nest”; **укр.** “*Яструб* яструбові ока не виклює” – **англ.** “Hawk will not pick out hawk’s eyes”; **укр.** “*Сові* сонце очі коле” – **нім.** “Eulen und Licht vertragen sich nicht” (досл.: сови та світло не виносять один одного); **рос.** “*Птиц* этого года не ищи в прошлогоднем гнезде” – **англ.** “There no *birds* of this year in last year’s nest”; **рос.** “Черная *кураца* несет белые яйца” – **англ.** “A black *hen* lays a white egg”; **рос.** “Курица по зернышку клюет, да сыта бывает” – **англ.** “Grain by grain, and the hen fills her belly”; **укр.** “Прирівняв *солов’я* до зозулі” – **нім.** “Jeder meint, sein Kuckuck sei eine *Nachtigall*” (досл.: кожний гадає, його зозуля соловей); **рос.** “Нет той веточки, чтоб *воробей* не сидел” – **нім.** “Wo Hecken

sind, da sind auch *Sperlinge*” (досл.: де тин, там і горобці); **укр.** “Старого *горобця* на полову не зловиш”, **рос.** “Старого *воробья* на мякине не проведешь” – **нім.** “*Alte Sperlinge sind schwer zu fangen*” (досл.: старих горобців важко зловити), а їхній англ. відповідник містить певне узагальнення: “Old birds are not to be caught with chaff” (досл.: старих птахів не впіймати на м’якушку).

Приклади свідчать про те, що схожі сприйняття певних птахів знаходять у зіставляваних мовах подібне відображення і в народній творчості. З огляду, наприклад, на невеликий розмір горобця, зустрічаємо **укр.** “По *горобцях* з орудій не стріляють”, **рос.** “По *воробьям* из пушек не стреляют” і **нім.** “*Auf Sperlinge schießt man nicht mit Kanonen*”. З огляду на чорне забарвлення ворона в **нім.** мові скажуть “*Was hilft’s, dass der Rabe badet, er bleibt doch schwarz*” (досл.: що допоможе, що ворон купається, він все – таки залишиться чорним), а в **укр.** мові – те саме, але про ворону: “Яка ворона в воду, така і з води”, “Вороні і мило не допоможе – все чорна буде”; **англ.** “Black as a raven” – **укр.** “Чорний як воронове крило”, **рос.** “Черный, как вороново крыло”.

Орел, хоча і хижий птах, є символом сили, мужності, незалежності. У **рос.** мові зустрічаємо “Орел всем птицам птица”, “Орел с вороной не толкуется”, **укр.** “Краще битися орлом ніж жити зайцем”; **укр.** “Куди *орли* літають, туди сорок не пускають” – **рос.** “Куда *орлы* летают, туда сороки не достигают”; **укр.** “Не вчи *орла* літати, а рибу плавати” – **нім.** “*Den Adler fliegen lehren*” (досл.: вчити орла літати); **англ.** “It is a strong bird that can take what an eagle has in his claws” (досл.: сильний той птах, що може відняти те, що у кігтях орла). Про півня кажуть: **англ.** “Cock is master of his own dunghill” – **укр.** “І півень на своєму смітті гордий”, **рос.** “Всяк петух смел на своей навозной куче”, **англ.** “It will be a forward cock that crows in the shell” (досл.: це буде добрий півень, що кукурікає у шкаралупі) – **укр.** “Мале курча, та вже летюче”. Солов’я завжди впізнають по його голосу,

що є його гордістю. Так, наприклад, виявляємо **укр.** “В кожного солов’я пісня своя”, “При соловію і воробець співак”; **рос.** “Соловей поет – себя тешит”, “Соловья за песни кормят”, “Мал соловей, да голос велик”; **нім.** “Wo die Nachtigall singt, hört man Krähe nicht” (досл.: де співає соловей, там не чути ворону), “Wo die Gänse schnattern, schweigt die Nachtigall” (досл.: де гелгочуть гуси, мовчить соловей), “Was nützt dem Tauben die Nachtigall?” (досл.: що глухому соловей). У народів аналізованих слов’янських мов сокіл вважається таким, що вправно літає, тож і виявляємо **рос.** “Птицу по перьям знать, а сокола по полету” та **укр.** “Видно сокола по польоту, а сову по погляду”. А ворона навпаки виступає в цих мовах як незграбна та обмежена.: **укр.** “Вороні соколом не бути” – **рос.** “Вороне соколом не быть”; **укр.** “Лякана ворона куста боїться” – **рос.** “Пуганая ворона и куста боится”.

Поряд з наведеними прикладами виявляються також і такі, які містять у зіставлюваних мовах різні назви птахів для вираження однієї тієї самої думки. Так, наприклад, **укр.** “Видно птаха по пір’ю”, “Всяка пташка свої пісні має”, “Пізнати ворону по пір’ю” в **рос.** мові відповідатимуть “Видна птица по полету”, “Знать сову и по перьям”, в **англ.** мові - “A bird may be known by its song” (досл.: птаха можна впізнати через його спів), “A bird is known by its note, and a man by his talk” (досл.: птаха можна пізнати по тону його голосу, а людину по її розмові), у **нім.** мові – “Den Hahn kennt man beim Kamm” (досл.: півня пізнають по гребню), “Man kennt den Pfau an seinen Federn” (досл.: паву пізнають по пір’ю). При цьому увага звертається на основні або характерні ознаки будь – якого птаха, зокрема, зовнішність, поведінку. Така риса хижих птахів, як кровожерливість, породила до них у людей і відповідне ставлення. Зустрічаємо, наприклад, в **рос.** мові “Ждет, как ворон крови”, “Была бы падаль, а воронье налетит” – “Wo ein Aas ist, da sammeln sich die Geier” (досл.: де падло, там і збираються шуліки). У **нім.** мові в народі кажуть: “Dem Rauben auf

dem Dach und dem Fuchs vor der Tür ist nicht zu trauen” (досл.: ворону на даху і лисиці перед дверима не можна довіряти), “Erziehst du dir’nen Raben, wird er dir die Augen ausgraben” (досл.: виховаєш собі ворона, він тобі видряпає очі; рос. “Выкормишь змейку на свою шейку”), “Die Raben müssen einen Geier haben” (досл.: ворони повинні мати шуліку; рос. “На то и щука в море, чтобы карась не дремал”).

В укр. і рос. мові журавель асоціюється з чимось віддаленим, майже нездійсненим. Взаємоперекладні відповідники (укр. “Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі” – рос. “Лучше синица в руках, чем журавль в небе”; укр. “Не сули журавля в небі, дай синицю в руки” – рос. “Не сули журавля в небе, а дай синицу в руки”), маючи також додаткові (укр. “Краще нині горобець, як узавтра голубець”, “Лучше солов’я в рот, ніж журавля в год”, “Ліпше воробець у жмені, як журавель у небі”, “Ліпше воробець у руці, ніж канарок на даху”, рос. “Журавль в небе не добыча”), співвідносяться в англ. мові з “A sparrow in hand is worth more than a vulture flying” (досл.: горобець в руці вартий більше, ніж гриф, що літає), “A bird in the hand is worth two in the bush” (досл.: пташка у руці варта двох у кущах), “Better an egg today than a hen tomorrow” (досл.: краще сьогодні яйце, ніж завтра курка), а в нім. мові з “Besser einen Spatz gefangen als müßiggegangen” (досл.: краще зловити горобця, ніж байдикувати), “Besser der Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach” (досл.: краще горобець у руці, ніж голуб на даху). Незважаючи на використання різних назв, у даних мовах чітко простежується співвідношення саме невеличкої пташечки з чимось конкретним, реальним, що напевно може зараз або найближчим часом здійснитися.

Якщо в нім. “Vom alten Hahn lernt der Junge sein Kikeriki” і англ. “As the old cock crows, so doth the young” головною особою є півень, то рос. відповідник має “Молодая ворона каркает так же, как старая”. Якщо в укр. та рос. мовах вживається конкретна назва птаха, то в англ. мові

зустрічаємо взагалі позначення птаха. Наприклад, укр. “Соловей піснями ситий”, рос. “Соловья баснями не кормят” – англ. “Fine cage does not fill a bird’s belly” (досл.: гарна клітка не наповнить пташині живота); укр. “Сорока на хвості принесла”, рос. “Сорока на хвосте принесла” – англ. “A little bird told me” (досл.: маленька пташка мені розповіла). Укр. “Вліз жежи ворони, кракай, як і вони”, “Ворона біля ворони сідає” відповідатимуть в англ. мові “Birds of a feather flock together” (досл.: птахи з однаковим оперенням збираються разом), “crows do not pick crow’s eyes” (досл.: ворони воронам очі не виклюють), у нім. мові – “Wo Tauben sind, da fliegen Tauben zu” (досл.: де збираються голуби, туди голуби і злітаються), рос. “Ворон ворону глаза не выклюнет”, а інші відповідники взагалі містять зовсім інші денотати – рос. “Рыбак рыбака видит издалека”, “Свой своему поневоле брат”; укр. “Свій свояка вгадає здалека”, “Рибак рыбака впізнає здалека”.

У зіставлюваних мовах виявляється низка прикладів, які пов’язані думкою про те, що суть, свою природу неможливо поміняти. Так, укр. “Від ворон одстала, до пав не пристала”, “Ворона ніколи не каже ку – ку, лише все кра”, “Не пара сова до сокола”, “Сова хоч під небо злетить, то все сова”; рос. “Ворона за море летала, а ума не достала”, “Курице не петь петухом”, “Хоть под небесами летай, а все сове соколом не быть”, “Сколько утка не бодрись, а лебедем не быть”; нім. “Es meint mancher, er sei ein Adler, und ist nur ein Pfau” (досл.: дехто гадає, що він орел, а він тільки пава), “Aus einer Gans wird kein Adler” (досл.: з гуски не буде орла), “Der Rabe ist nicht schwärzer als seine Flügel” (досл.: ворон не чорніший за свої крила), “Eine Krähe wird keine Nachtigall” (досл.: вороні не бути солов’єм), “Fliegt ein Sperling aus, kommt ein Spatz nach Haus” (досл.: полетів і повернувся додому горобцем), “Adler brüten keine Tauben” (досл.: орли не висиджують голубів), “Flög eine Gans über’s Meer käm’ eine Gans

wieder her”, “Es flog ein Gänschen übern Reihn und kam als Gickgack wieder heim” (досл.: полетіла гуска за море і повернулася знову гускою).

Коли йдеться про власну домівку, то вона, безперечно, здається для будь – кого найкращою. Так, зустрічаємо, наприклад, такі прислів'я: укр. “Кожен кулик до свого болота привик”, “І горобець своє гніздо любить”, “Для ворони нема кращих дітей, як воронячі”; рос. “Каждый кулик своё болото хвалит”; нім. “Auch dem Spatz gefällt sein Gefieder” (досл.: також і горобцю подобається своє пір'я), “Jeder hält seine Gänse für Schwäne” (досл.: кожен вважає своїх гусок лебедями), “Was dem einen sin Uhl, ist dem andern sin Nachtigall” (досл.: що одному сова, іншому соловей); англ. “To think all one's geese are swans” (досл.: все гадати, що чиїсь гуси лебеді), “Each bird loves to hear himself sing” (досл.: кожна пташка любить слухати свій власний спів). Зважаючи на ці приклади, стає зрозумілим, коли, наприклад, в народі, кажуть: “Всяка пташка своє гніздо знає”, “Кожний кулик у своєму болоті велик”, “Дружні сороки і орла заклюють”, “В своїм гнізді і ворона яструбові очі виколе”; рос. “Всяк кулик в своём болоте велик”, “Кулик на месте соколином не будет птичьим господином”, “Каждая птица – хозяйка своего гнезда”. В англ. мові даним прикладам відповідатиме “Every bird likes its own nest” (досл.: кожній пташці подобається власне гніздо).

Слід звернути увагу на те, що в певних випадках виявляються співвідношення, в яких один із відповідників не містить жодної одиниці ЛСГ орнітальної лексики, і одна та сама думка виражена за допомогою інших засобів. Так, укр. “Соловей піснями не ситий” та рос. “Соловья баснями не кормят” відповідатимуть в англ. мові “Fine words butter no parsnips” (образно: гарні слова на хліб не намастиш); укр. “Слово не горобець, вилетить – не піймаєш”, рос. “Слово не воробей, вылетит – не поймашь” – англ. “First think then speak” (досл.: спочатку поміркуй, а потім говори); укр. “Схожі, як сова на яструба” - англ. “No more alike than

chalk and cheese” (схожі не більше чим крейда та сир). Виявляємо також співвідношення, в яких англ. варіанти містять одиниці ЛСГ орнітальної лексики, а їхні відповідники ні. Порівняймо, наприклад, англ. “The early bird catches the worm” (досл.: рання пташка впіймає черв’яка) має слідуючі відповідники: в рос. мові “Кто рано встает, того удача ждет”, “Кто поздно пришел, тому обглоданный мосол”, в укр. мові “Хто рано встає, тому бог дає”; “Хто пізно встає, тому хліба не стає”; англ. “Feather by feather a goose is plucked” (досл.: перо за пером і гуска обскубана) – рос. “Капля по капле камень долбит”, укр. “Крапля по краплі і камінь довбає”; англ. “Fine feathers make fine birds” (досл.: гарне оперення робить гарними птахів) – рос. “Одежда красит человека”, укр. “Убери пень, буде подобень”; англ. “Let the cock crow or not, the day will come” (досл.: співатиме півень чи ні, а день буде) – укр. “Це від нас не залежить”; англ. “What is sauce for the goose is sauce for the gander” (досл.: що є соусом для гуски, те – соус і для гусака) – рос. “Муж за рюмку, жена за стакан”, “Остер топор, да и сук зубаст”, укр. “Що добре для одного, то добре і для інших”; англ. “Little pigeons can carry great messages” (досл.: маленькі голуби можуть принести важливі повідомлення) – укр. “Маленьке, та важеньке”, рос. “Мал, да удал”, “Мал золотник, да дорог”; англ. “A little string will tie a little bird” (досл.: маленькою мотузкою можна зв’язати маленького птаха) – укр. “І мале для чогось знадобиться”, рос. “И маленькое для чего –нибудь пригодится”. У нім. мові, наприклад, виявляємо “Wenn der Hahn kräht auf dem Mist, ändert sich’s Wetter, oder es bleibt, wie’s ist” (якщо півень кукурікає на сідалі, то погода може змінитися, а може залишитися, якою була) – рос. “Либо дождик, либо снег – либо будет, либо нет”.

В англ. мові частіше в порівнянні з прислів’ями та приказками мов, що зіставляються, зустрічаються назви тварин для вираження певних думок. Наприклад, нім. “Tauben fliegen einem nicht gebraten ins Maul” (досл.: голуби не залетять будь – кому смаженими у рота) співвідноситься в англ.

мові з “Cat in gloves catches no mice” (досл.: кіт у рукавичках не впіймає жодної миші), в рос. мові з - “Без труда не выловишь и рыбки из пруда”, “Любишь кататься – люби и саночки возить”, в укр. мові – “Щоб рибу їсти, треба в воду лізти”, “Любиш їздити – люби й саночки возити”; укр. “Ворона в павиному пір’ї”, рос. “Ворона в павлиньих перьях” – англ. “An ass in a lion’s skin” (досл.: осел у левовій шкурі); укр. “Кожна пташка своїм носиком живе” – англ. “The dog that trots about finds a bone” (собака, що скрізь бігає, знаходить кістку).

Образ курки в нім. мові взагалі пов’язується з легковажною або дивною людиною. Зустрічаємо, наприклад, ein fideles Huhn - веселий хлопець, ein komisches Huhn - дивак, ein verrücktes Huhn - навіжений. Порівняймо, нім. “Ein blindes Huhn findet auch mal ein Korn” (досл.: сліпа курка знаходить також іноді зерно) – рос. “Бывает, что и дурак мелким словом обмолвится”; “Kluge Hühner legen auch in die Nesseln” (досл.: розумні кури несуть яйця також у кропиві) – рос. “На всякого мудреца довольно простоты”; укр. “Кому що, а курці просо”, рос. “Голодной курице просо снится” - англ. “The ass dreams of thistles” (досл.: осел мріє про чертополох); укр. “Яйця курку не вчать”, рос. “Яйца курицу не учат” – англ. “Cooks are not to be taught in their own kitchen” (досл.: кухарів не вчать на їхній власній кухні), “Don’t teach your grandmother to suck eggs” (досл.: не вчи бабусю їсти яйця).

Отже, як демонструють приклади, прислів’я та приказки мають повчальний характер. Незалежно від того, які засоби використані для вираження певної думки, у зіставлюваних мовах виявляються характерні риси схожості у певних ідеях.

Бібліографія

1) Англійські прислів’я та приказки. – К.: Радянська школа, 1973. – С. 16 – 134.

2)Англо – русский фразеологический словарь: в 2 – х т. т. – М.:Советская энциклопедия, 1967. – С. 87 – 650.

3)Немецко – русский фразеологический словарь. – М.: гос – е изд – во иностр – х и нац – х словарей, 1956. – С. 35 – 763.

4)Немецко – русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – С. 17 – 522.

5)Прислів'я та приказки: Природа. Господарча діяльність людини /АН УРСР: упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 214 – 224.

6)Русские народные пословицы и поговорки. – М.: Московский рабочий, 1965. – С. 38 – 265.

7)Словарь употребительных английских пословиц. – М.: Русский язык, 1985. – С. 29 – 157.

8)Sprichwörterlexikon. Немецкие пословицы и поговорки. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 32 – 288.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Нім. – німецьке(а); англ. – англійське(а); укр. – українське(а);
рос. – російське(а).